

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ УКРАЇНИ

Шумигай І.В.

*Інститут агроекології і природокористування НААН
(м. Київ)*

Будь-яке болото є елементом ландшафту, що представляє складний комплекс у межах 3-7 рівнів. Тільки при взаємодії води, рослинності і торфу утвориться, існує і розвивається болото. Наразі у період активних глобальних змін та гострих енергетичних проблем є актуальним всебічне вивчення і використання природних ресурсів, зокрема боліт та торфовищ [1, с. 6].

Антропогенні зміни болотних біогеоценозів виявляються у зміні структури і зміні фітоценозів, динаміці флори і рослинності, руйнуванні торф'яних покладів, і, навпаки, створення певних умов сприяє заболочуванню і розвитку торфоутворювального процесу. Найпотужнішим антропогенним чинником, у результаті якого відбувається повне знищення рослинного покриву і торфових покладів, є видобуток торфу. Значний вплив на болотоутворення і торфонакопичення надавали і надають розорювання великих територій, що часто зумовлювало до знищення торфовищ наносами. Будівництво водосховищ і затоплення водою величезних, у т.ч. заболочених територій спричинює до знищення боліт. До деструктивних процесів у розвитку боліт, належить меліорація, наслідком якої є гідрологічний і гідрохімічний режим на болоті та на прилеглих територіях. Різноманітні форми і причини забруднення боліт викликають їх евтрофікацію.

Значне забруднення боліт викликано використанням добрив. За промислових і туристичних відвідини боліт виникає такий вид їх порушення як витоупування. До групи чинників антропогенного впливу, що сприяють заболочуванню території і активізації торфоутворювального процесу, також відносяться вирубки і лісові пожежі [2, с. 8; 3, с. 12].

Торфові пожежі є різновидом ландшафтних пожеж, що виникають раптово (за рахунок самозагорання або як наслідок лісової пожежі), за антропогенних причин на болоті, що має осушений шар торфу. Зазвичай пожежам піддаються осушені торфовища. Пожежі на торфових болотах діляться на два типи, зокрема поверхневі (верхові і низові) та підземні. У першому випадку

вигорає торф і рослинний покрив вище рівня ґрунтових вод, а у другому – торфовий поклад з вологістю нижче природної. Горіння таких покладів обумовлено осушенням, що виникає за природного нагрівання або виморожуванням при розробці боліт [4, с. 44].

Загалом, у XIX та XX ст. проведені осушувально-меліоративні заходи спричинили негативні наслідки екологічної рівноваги водно-болотних угідь, як одних із основних джерел формування стоку і гідробалансу. Нині в Україні осушено 50-60% боліт, більшість яких знаходяться у Рівненській – 128, Волинській – 80, Львівській – 39, Чернігівській – 37, Житомирській – 30, Хмельницькій – 15, Київській – 16, Сумській – 14 областях.

Вплив пожеж на торфові ґрунти та екологічний стан осушених торфовищ різноманітний. Масове осушення боліт, пожежі на торфовищах спричиняють до сильного порушення місцевої екології та негативно впливають на біорізноманітність у цих регіонах. Також порушення торфових покладів за антропогенного впливу зумовлює до кількісних та якісних змін компонентного складу (вуглеводів, гумінових речовин, бітумів) різних видів торфу. З кожним роком пожежі на осушених торфовищах носять все більш загрозливий характер, за пожеж температура підвищується близько до 500-550°C, вогонь перекидається на населені пункти, лісонасадження, посіви, промислові та інші об'єкти.

Слід зазначити, що втрати від пожеж в екосистемах важко оцінити. І не лише через їхню чисельність та площі загорянь. У країні немає будь-якого – державного чи недержавного – моніторингу біорізноманіття. Адже зрозуміло, що будь-яку природну територію населяють тварини, ростуть рослини. І вогонь, який «пробіг» по певній місцині, знищує своєрідний світ живих істот, який іноді важко відновити. Наразі у сучасний період змінилися підходи щодо раціонального використання боліт і торфовищ, акцентується увага на водорегулюючу, кліматостабілізуючу, геохімічну, фільтраційну функції боліт, на їх вагоме значення у збереженні біорізноманіття та ландшафтоутворенні [5, с. 95; 6, с. 104]

Оскільки країна, загалом, є мало заболоченим регіоном, до того ж, багато боліт втрачено, або сильно трансформовано внаслідок меліорації, нині доцільно зберегти у природному стані всі вцілілі болота і збільшити кількість боліт, взятих під охорону. До останнього часу на природно-заповідних територіях охоронялось близько 130 тис. га боліт – це 12-14% площі боліт України до осушення [7, с. 13; 8, с. 135].

Відновлення боліт може бути визначено як комплексна діяльність суспільства, спрямована на повернення системи у початковий (заболочений) стан, тобто до відновлення торфонакопиченої функції. Нині склалися два підходи до відновлення торфових боліт – західноєвропейський та північноамериканський (канадський).

Західноєвропейський підхід. Основна ціль проектів відновлення торфових боліт – відновлення природних функцій боліт, ландшафтів і природного біорізноманіття. До особливостей методу відноситься розвиток системи переобводнення болота незалежно від його типу, морфології і геоморфологічного залягання, проте на початковому етапі західноєвропейський підхід був доволі жорстко прив'язаний до вихідної морфології торфового болота.

Північноамериканський підхід. Основною метою даного підходу є відновлення саморегулювання болота на основі відновлення процесу торфонакопичення, основу якого складає гідрорежим у поверхневому шарі боліт і розвиток сфагнових килимів. Це повинно повернути болоту природні функції.

Принциповою відмінністю цього підходу є акцент на відновленні сфагнового покриву в умовах недостатнього водного харчування боліт. Затоплення боліт подібно європейському підходу в даній географічній зоні малоймовірно. Морфологія торфових покладів у рамках даного підходу враховується тільки як фактор, що ізолює торфовий поклад від витоків води через дно болота. До того ж, деякі заходи схожі за формою в кожному підході несуть свої функції, пов'язані з регіонально-географічними особливостями болотних зон [4, с. 48; 9, с. 76].

Окрім цього, одним з ефективних шляхів вирішення проблеми гелології (болотознавства) є науково обґрунтована стратегічна програма не лише дослідження болотних угідь і осушених торфовищ але й їх раціонального природокористування, охорони, збереження, відновлення у контексті збалансованого розвитку.

Тому останні болота потрібно зберегти від знищення!

Список використаних джерел:

1. Коніщук В. В. Торфові болота. К.: ДІА, 2015. 207 с.
2. Андреев Ю. А. Влияние антропогенных и природных факторов на возникновение пожаров в лесах и населенных пунктах: автореф. дис. на получение науч. степени док. техн. наук. М., 2003. 45 с.
3. Гришин А. М. Моделирование и прогноз экологических катастроф *Экологические системы и приборы*. 2001. №2. С. 12–21.

4. Миронов В. А., Женихов Ю. Н., Суворов В. И., Панов В. В. Торфяные ресурсы Тверской области (рациональное использование и охрана): монограф. Тверь: ТГТУ, 2006. 72 с.
5. Екологічні основи збалансованого розвитку ландшафтів і торфовищ: монограф. / [Коніщук В. В., Проневич В. А., Єгорова Т. М., Шумигай І. В.]. К.: ДІА, 2015. 190 с.
6. Раціональне використання та відновлення водних ресурсів: монограф. / за ред. Фещенка В. П. / Коніщук В.В. Розд. 8. Наукові основи збалансованого розвитку водно-болотних угідь і торфовищ України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – С. 104–118.
7. Сільськогосподарське використання осушуваних земель гумідної зони України: метод. рекомен. / [Гімбаржевський В. Р., Коваленко Т. М., Шматок В. І. та ін.]; за ред. М. І. Ромащенко. К.: Аграрна наука, 2000. С. 13–22.
8. Яцик А. В. Екологічна безпека в Україні. К.: Генеза, 2001. 216 с.
9. Концепция охраны и рационального использования торфяных болот России; под ред. Л. И. Инишевой. Томск: ЦНТИ, 2005. 99 с.